

EXPOSICIÓ:

LA TERCERA GUERRA CARLINA A L'EMPORDÀ. EL FOC DE CASTELLÓ, 1874.

Dies: Del 2 de novembre de 2024 al 20 d'abril de 2025.

Lloc: Ecomuseu Farinera de Castelló d'Empúries.

L'exposició, impulsada per l'Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries, commemora el 150è aniversari del fet d'armes ocorregut a la vila de Castelló d'Empúries els dies 3, 4 i 5 de novembre de 1874, en el context de la Tercera Guerra Carlina. A la batalla, coneguda com el Foc de Castelló, s'enfrontaren les tropes governamentals, dirigides pel brigadier Antoni Moya, i les carlines, comandades pel general Francesc Savalls. Representà la derrota més important de l'exèrcit liberal a la plana de l'Empordà.

ORGANITZA:

Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries

TEXTOS I COMISSARIAT:

Marisa Roig Simon

Meritxell Fernández Domènech

DISSENY:

Manel Puig Palmer

IMPRESSIÓ I MUNTATGE:

Improcat

ASSESSORAMENT LINGÜÍSTIC:

Daniel Ferrer Isern

DOCUMENTACIÓ I IMATGES

Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà

Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany

Archivo Histórico Nacional

Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries

Arxiu Municipal de l'Ajuntament de la Jonquera

Arxiu Municipal de Roses

Arxiu Nacional de Catalunya

Biblioteca Carles Fages de Climent de Figueres

Rafel Dalmau, Editor

AGRAÏMENTS:

Oriol Casadevall Crespo

Ramon Fina Figueres

Manel Puig Palmer

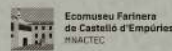
Núria Riera Expósito

Carme Torrent Figueras

Constantí Turró Fontclara

Joaquim Vayreda Casadevall

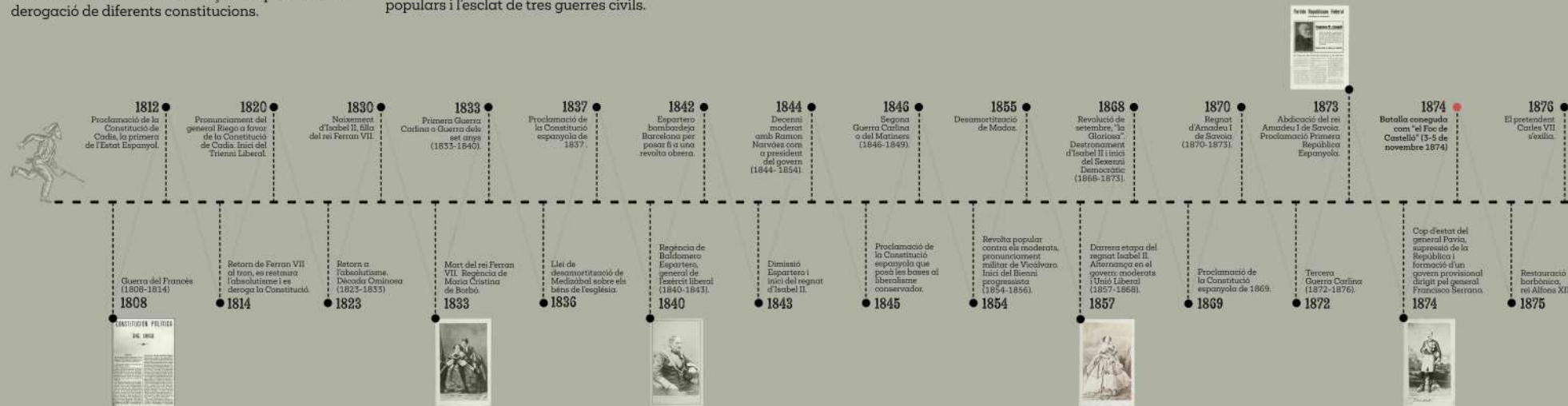
Anna Vayreda Torrent

CRONOLOGIA 1808-1876

El segle XIX fou un dels períodes més convulsos de la història d'Espanya. La caiguda de la monarquia absoluta va donar pas a la implantació d'un estat constitucional. L'alternança de partits al capdavant del govern: liberals -progressistes i moderats-, republicans i absolutistes va forçar la proclamació i derogació de diferents constitucions.

En aquesta etapa s'implantà la desamortització de béns eclesiàstics i comunals i la supressió del règim senyorial, es produí l'avenç de la industrialització, l'ascens del capitalisme i el sorgiment de diferents moviments socials, mobilitzacions obreres, revoltes populars i l'esclat de tres guerres civils.

PUGNA DINÀSTICA. LIBERALS I CARLINS

El 1833 mor el rei Ferran VII i la seva filla Isabel, de només tres anys, és proclamada reina. Aquest nomenament fou possible gràcies a l'abolició de la llei sàlica, que exclouia del tron les dones de les famílies reials. A causa de la minoria d'edat d'Isabel, la seva mare, la reina Maria Cristina de Borbó i Dues Sicílies, assumí la regència.

Els sectors més conservadors es van oposar al nomenament d'Isabel i proposaren com a candidat el germà del difunt monarca, Carles Maria Isidre de Borbó. La pugna entre els partidaris d'Isabel, anomenats governamentals, isabelins o liberals, i els de Carles Maria Isidre, coneguts com a absolutistes o carlistes, va provocar nombroses revoltes populars i tres guerres civils:

(1833-1840)

Primera Guerra Carlina o Guerra dels Set Anys

(1846-1849)

Segona Guerra Carlina o dels Matiners

(1872-1876)

Tercera Guerra Carlina

Liberals

Retrat de la reina Isabel II, filla del rei Ferran VII, 1860
Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries (AMCE), fons família Negre Postell

Carlins

Retrat del Pretendent Carles Maria Isidre de Borbó i Borbó-Parma,
germà del rei Ferran VII, c. 1825

DIOS, PATRIA, REY

QUI EREN ELS CARLINS?

El carlisme va ser un dels moviments politicosocials més estesos i persistents del segle XIX. Sorgí el 1833 entorn del conflicte dinàstic per la successió a la corona d'Espanya. Els carlins reivindicaren com a rei l'infant Carles Maria Isidre —Carles V—, germà del difunt rei Ferran VII.

Mentre que els liberals eren partidaris d'una monarquia constitucional, els carlins defensaven una monarquia basada en l'Antic Règim, pregonaven l'integrisme catòlic i pretenien recuperar els furs i les constitucions abolides pel decret de Nova Planta de 1716. La seva ideologia es resumia amb el lema "Déu, Pàtria, Rei".

El carlisme arrelà entre la petita noblesa, el clergat i la pagesia del País Basc, Navarra, la Catalunya interior, el Maestrat (Castelló de la Plana) i alguns punts d'Aragó i Andalusia.

Francesc Savalls

Prismàtics del general carlí Francesc Savalls, conservats en un patril·la de la Gatotxa. Col·lecció particular

Estat major del general carlí Francesc Savalls. Sant Hilari Sacalm, 1872.

El general Savalls, al centre de la imatge, entre el brigadier Francesc Huguet, a la seva dreta, i el coronel Francesc Frigola. A darrere, el comandant Manuel Fontova —de perfil— i al seu costat amb jaqueta de botons, Joan Vidal de Llobatera, secretari de Savalls. A l'extrem inferior esquerra, Henri de Bonald de la Rode, vescomte de Bonald, oficial del 1r esquadró.

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) FOTO-BIC (Arxius Per Catalunya). Autor: Josep M. Dou Camps

LA TERCERA GUERRA CARLINA A CATALUNYA. ELS SEUS DIRIGENTS.

La darrera insurrecció carlina la iniciaren els partidaris de Carles Maria de Borbó i Àustria-Est, —Carles VII—, net de Carles Maria Isidre. El pretendent, que el 1872 havia tornat de l'exili, constituí la Cort carlina a Estella (Navarra) i nomenà el seu germà, l'infant Alfons Carles, cap de l'exèrcit carlí a Catalunya, un càrrec que amb anterioritat havia ocupat de forma interina el general Rafael Tristany.

Alfons Carles reestructurà l'estratègia militar i encarregà al cèlebre cabdill carlí Francesc Savalls (1817-1885) el comandament de l'exèrcit a la demarcació de Girona. Fins aleshores les tropes carlines havien estat formades per partides que actuaven sota les ordres de diferents cabdills de manera autàrquica i fora del comandament formal.

“la simpatia amb què eren rebuts [els carlins] en bona part de les poblacions rurals, es devia més que a la identificació ideològica al fet de ser vistos com gent del país, en ser la majoria catalans, que no tenien cap dificultat en entendre's amb els veïns”

ANGUERA, Pere (1999), *El carlisme*. Barcelona: editorial Empúries, pàg.76

Ramon de Nouvilas i de Ràfols (Castelló d'Empúries, 1812-Madrid, 1880), militar i polític republicà. Fou capità general de Catalunya (1868-1869), ministre de Guerra (1873), i general en cap de l'Exèrcit del Nord (1873) destinat a la lluita contra els carlins.

Col·lecció particular família Nouvilas

El pretendent carlí a la corona espanyola, Carles Maria de Borbó i Àustria-Est, anomenat Carles VII.

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), fons Antoni Esplugas

LA TERCERA GUERRA CARLINA A CATALUNYA. LA CONFRONTACIÓ ARMADA

El carlisme català dominava les comarques de muntanya. Els seus enclavaments principals foren ciutats com Berga, Vic, la Seu d'Urgell o Olot. Va ser en aquesta darrera població, convertida en capital de la Catalunya carlina durant prop d'un any, on Savalls feu presoner el general liberal Eduard Nouvilas (1821-1883), que havia perdut la batalla de Toix el març de 1874.

El general Savalls entra a Olot portant al general Eduard Nouvilas com a presoner, (1874). Oli sobre tela. Obra de Joaquim Vayreda. Col·lecció família Vayreda Casadevall

L'exèrcit liberal estava format per les forces regulars i per voluntaris de la república, de la diputació, carrabiners, guàrdies civils i regiments, com els de Navarra, Toledo o Amèrica. Entre els principals dirigents destaca el general Josep Cabrinetty (1822-1873), heroi de l'alliberament de Puigcerdà (1873), que morí d'un tret a la batalla d'Alpens (Lluçanès) contra les tropes de Savalls.

Tot i les qualitats de Savalls com a estrateg militar, a finals de 1875 l'exèrcit carlí havia perdut diferents enclavaments, la qual cosa contribuï a la seva desfeta. La fi de la confrontació armada es produí el febrer de 1876 amb l'exili del pretendent Carles VII.

Elaboració pròpia a partir de HERNÁNDEZ, F. Xavier (2011), *Història militar de Catalunya. Volum IV Temps de revolta*. Rafael Dalmau, Editor, pàg.133.

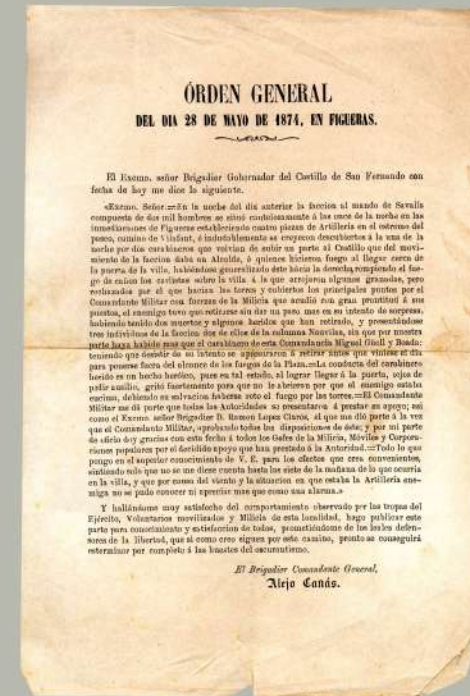
L' ALT EMPORDÀ DURANT LA DARRERA CARLINADA

La darrera carlinada suposà un desgast econòmic i demogràfic per a la població empordanesa, que va contribuir, amb homes i diners, al manteniment dels exèrcits d'ambdós bàndols. Els moviments de tropes governamentals i les incursions de partides carlines per la comarca eren freqüents. Malgrat que les forces liberals estaven concentrades al castell de Sant Ferran de Figueres, algunes viles hagueren d'allotjar, en cases particulars, oficials i soldats i sovint contribuir a la seva manutenció i al subministrament de pa a la tropa.

En aquesta mateixa línia, el governador civil de la província dictava disposicions manant la confiscació de cavalls i armes a la població civil, la mobilització de voluntaris i l'obligació als pobles de construir i assumir obres de fortificació. Els ajuntaments estaven obligats a pagar un impost de guerra extraordinari i a notificar al govern qualsevol comunicat rebut per l'enemic, sota l'amenaça de càstig.

Preparatiu per a la conducció d'un comboi liberal cap a Olot arran de la insurrecció carlista. Roses, 1873.
Arxiu Municipal de Roses (AMR), família Ferrer Avellana.

"Orden general del día 28 de mayo de 1874, en Figueras"

Comunicat signat pel comandant general del castell de Sant Ferran de Figueres, Alejo Canás, on lloca la defensa feta per les tropes liberals, voluntaris de la República i la Milícia Nacional en la defensa de la vila de Figueres, davant l'atac de les tropes carlines, dirigides per Francesc Savalls al capdavant de dos mil homes i quatre peces d'artilleria.

La caiguda de Figueres, reducte constitucionalista, a mans dels carlistes els hauria obert les portes al control de la comarca.

Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà (ACAE) família Fages.

INCURSIONS CARLINES A L'EMPORDÀ

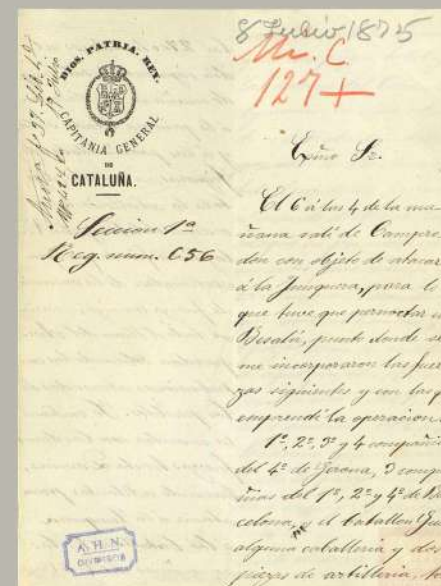
Amb l'objectiu de mantenir l'exèrcit carlí, diverses partides dirigides pel general Savalls i pels seus oficials, Josep Ribalta, àlies *el Gabaix*, Martí Miret, Francesc Orri, àlies *Xic de Sallent*, Francesc Huguet i Francesc Frigola recorrien la comarca per reclutar nous combatents o requisar cavalls, armes i municions. Tenien la seva base d'operacions a la zona muntanyosa de la Garrotxa.

Els carlins havien creat unes estructures de control territorial que incloïen, entre altres, el cobrament de contribucions als ajuntaments, a través de la figura d'un recaptador. Les administracions que no col·laboraven s'exposaven al segrest de membres de la corporació o propietaris locals, a canvi d'importants sumes de diners. En nombroses ocasions, cremaven i destruïen documentació municipal i judicial, especialment els llibres del Registre Civil, com succeí a Cabanelles, Castelló d'Empúries (febrer de 1873) o Garriguella (gener de 1874).

Edifici de l'antiga duana de la Jonquera, 1880

El dia 6 d'octubre de 1873 una incursió carlina amb més d'un miler d'homes, dos-cents cavalls i dues peces d'artilleria entraren a la Jonquera i s'apropriaren dels fons de la duana. Arxiu Municipal de l'Ajuntament de la Jonquera. Fons de l'ACEJ (Associació Cultural i Esportiva Jonquerenca).

Comunicat signat per Francesc Savalls referent a la confrontació armada a la Jonquera. Quarter General de Lladó, 8 de juliol de 1875.

Des del seu destacament a Camprodon, Francesc Savalls inicià la ruta cap a l'Empordà amb l'objectiu d'atacar la vila fronterera de la Jonquera. Al seu pas per Besalú, s'incorporaren quatre companyies del Batalló de Girona, tres del batalló de Barcelona, el batalló Guies, la cavalleria i dues peces d'artilleria, amb un total de 2.700 homes.

El dia 7 arribaren a Navata. Des d'allà el brigadier Manuel Vilageliu inicià l'expedició per la plana empordanesa a fi de recaptar les contribucions endarrerides, i Savalls continuà fins a Darnius, des d'on feu avançar l'artilleria i una part de les tropes, dirigides pel coronel Aymami, cap a la Jonquera, defensada per 1.500 homes.

La lluita s'allargà fins l'endemà, quan les tropes de Savalls foren dispersades i abatudes. Hi moriren vint-i-vuit voluntaris liberals, vuit carlins i vint quedaren ferits.

Archivo Histórico Nacional (AHN), Colecciones, 193

CASTELLÓ D'EMPÚRIES DURANT LA GUERRA

A mitjan segle XIX, Castelló d'Empúries tenia una població de gairebé tres mil habitants que vivia, majoritàriament, de l'explotació de la terra i de la cria de bestiar. La riquesa estava concentrada en mans de diverses famílies hisendades com els Negre, els Climent, els Pastell, els Delhom, els Gibert o els Nouviles, que aprofitaren les lleis desamortitzadores per comprar béns i ampliar el patrimoni familiar. Amb el temps, aquestes nissagues, afavorides pel sistema electoral vigent - sufragi censatari -, esdevingueren les elits econòmiques i polítiques del moment.

Entre els personatges més rellevants de l'època, destaquen els polítics Salvador Negre Vancells, diputat pel partit moderat, i Enric Climent Vidal, diputat pel partit progressista. Com també el militar i polític republicà Ramon de Nouvilas i de Ràfols, que fou ministre de Guerra (1873) i durant la Tercera Guerra Carlina comandà l'Exèrcit del Nord per lluitar contra els carlins. El seu cosí germà, el militar Eduard de Nouvilas Alsina, fou designat governador militar de la província de Girona durant la Tercera Guerra Carlina.

Al matí del 3 de novembre de 1874 arribaren a Castelló d'Empúries dos batallons carlistes amb 700 homes, encapçalats pel coronel Manel Puigvert, àlies Sòques, i pel tinent coronel Francesc Orri, àlies Xic de Sallent. La seva missió era escortar el seu recaptador, Bonaventura Capdevila, en el cobrament de contribucions.

Hores més tard i per tal d'alliberar la vila de la incursió carlina, el brigadier Antoni Moya, seguint les ordres del governador del castell de Sant Ferran de Figueres, es dirigí cap a Castelló amb la columna Ampurdán, formada per un miler de soldats, entre voluntaris i carrabiners, un centenar de cavalls i dos canons Krupp.

Els carlins havien aixecat una gran barricada al Pont Vell, defensat pel comandant Gumersind Vilahur, però les tropes governamentals aconseguiren derrotar-los i entrar a la vila.

EL FOC

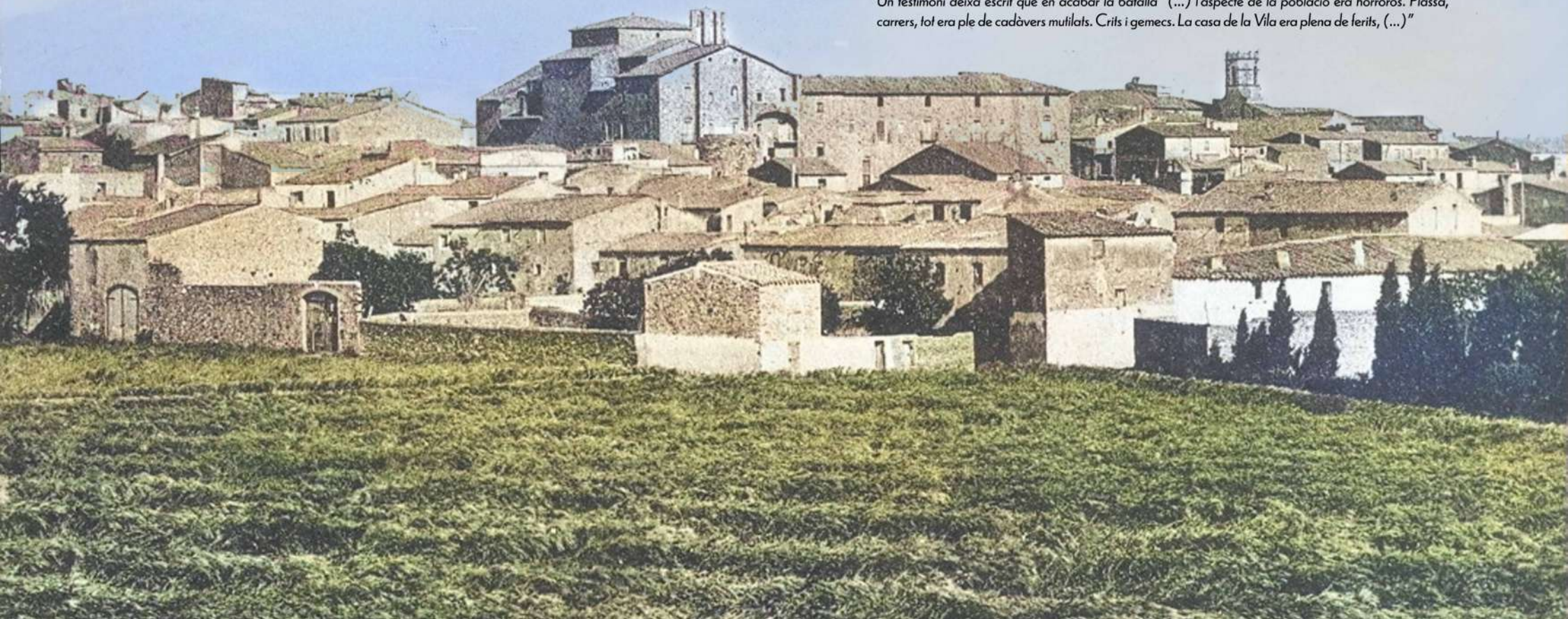

DE CASTELLÓ

Amb la pèrdua del Pont Vell, els soldats carlins es dispersaren. Uns refugiaren a l'interior de l'església i els altres a la casa Nouvilas. Amb la desfeta, Savalls, que es trobava instal·lat al mas d'en Dorra de Fortià, envià les forces del brigadier Martí Miret, que s'apoderaren novament del pont i iniciaren una batalla aferrissada carrer per carrer i casa per casa fins a l'endemà a la tarda, quan des de la casa de la vila les tropes liberals feren onejar una bandera blanca en senyal de rendició.

La derrota definitiva es produí el dia cinc quan els carlins simularen la retirada i el brigadier Moya caigué en el parany. Els liberals van abandonar els reductes defensius i a camp obert, quedaren atrapats entre les tropes carlines que encara eren a la vila i una columna de reforç formada per 900 homes capitanejats pel general Savalls. El brigadier Moya va resultar presoner juntament amb 130 soldats i els requisaren l'armament, cavalls, municions i les dues peces d'artilleria.

Un testimoni deixà escrit que en acabar la batalla "(...) l'aspecte de la població era horrorós. Plassa, carrers, tot era ple de cadàvers mutilats. Crits i gemecs. La casa de la Vila era plena de ferits, (...)”

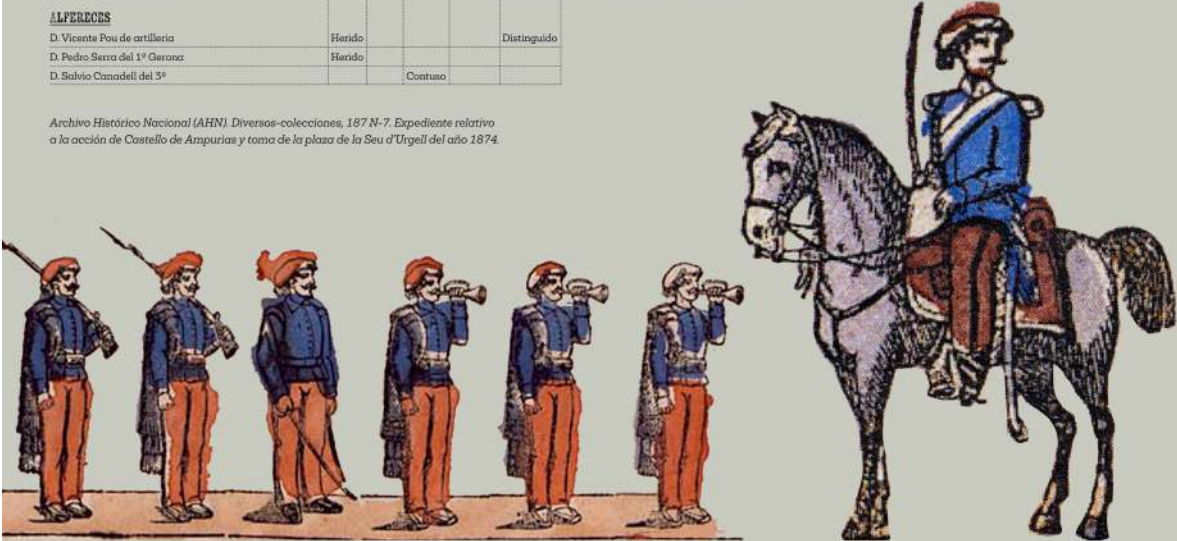

RELACIÓ DE COMBATENTS CARLINS FERITS I DESTACATS DURANT EL FOC DE CASTELLÓ

Informe militar elaborat pel general Francesc Savalls a Olot el 6 de novembre de 1874

CORONELES									
D. Alberto Mosera, jefe de E. M. de la División	Herido	Contuso	Distinguido	D. Francisco Puig					Distinguido
D. Manuel Puigvert del 3º Batallón de Gerona			Distinguido	D. Antonio Clos del 2º					Distinguido
D. L. Juan Aymami del 4º Batallón de Gerona		Contuso	Distinguido	D. Juan Verdaguer del 2º de Barcelona		Contuso			
				D. José Vilanova del 4º de Gerona					Distinguido
				D. J. Rejoler					Distinguido
VENIENTES CORONELES									
D. Olegario Planas del 2º Batallón de Barcelona			Distinguido	SARGENTOS PRIMEROS					
D. Francisco Cusi del 4º Batallón de Gerona			Distinguido	Valentín Hostench					Distinguido
COMANDANTES									
D. Juan Muñoz, jefe de E.M. de la Brigada			Distinguido	Alejandro Ogui de artillería	Herido				
D. Gumersindo Vilahur del 4º de Gerona	Herido		Distinguido	Juan Batlló del 1er Batallón de Gerona	Herido				
D. José Ribalta del 1er Escuadrón de Gerona			Distinguido	José Legaña	Herido				
				José Vergés del 1er Escuadrón	Herido				
CAPITANES									
D. Tomas Arnau del 2º Batallón de Gerona	Herido		Distinguido	SARGENTOS SEGUNDOS					
D. José Lloret	Herido		Distinguido	Luis Berge del 1º Batallón de Gerona	Herido				
D. Jaime Bru			Distinguido	Juan Pla del 3º Batallón de Gerona	Herido				
D. Pedro Vall-llobera			Distinguido	Francisco Roig Batallón de Gerona		Contuso			
D. Enrique Brabo del 4º Batallón de Gerona		Contuso	Distinguido	Juan Soler y Prats del 4º Batallón de Gerona					Distinguido
D. Antonio Coll			Distinguido	Pedro Surroca		Contuso			
D. Ramon Viladervall			Distinguido	Francisco Triados del 2º de Barcelona		Contuso			
D. Pablo Jaques del 1er Batallón de Gerona			Distinguido	Pantaleón Bartrina					Distinguido
D. Juan Rebrés	Herido			CABOS					
D. Salvador Soliva			Distinguido	Francisco Bartrina del 1º de Gerona	Herido				
D. Ramon Noguera del 2º Batallón de Barcelona			Distinguido	Domingo Antonio del 1º de Gerona		Contuso			
D. Miguel Farró		Contuso		Juan Masanels del 4º de Gerona		Contuso			
D. Juan Moreno de artillería	Herido		Distinguido	Juan Farrés					Distinguido
				Inocencio García					Distinguido
				Jaime Farró					Distinguido
VENIENTES									
D. Félix Oliveras, ayudante de Ordenanzas del General			Distinguido	INDIVIDUOS					
D. Esteban Gironés del 4º Batallón de Gerona			Distinguido	Cuatro Artilleros	Heridos				
D. Juan Serra del 1º Batallón	Herido	Contuso	Distinguido	Un corneta y trece individuos del 2º de Gerona	Heridos				
D. Francisco Parets	Herido			Dos individuos del caballo	Heridos				
D. Ramon Ribalta del 2º de Barcelona			Distinguido	Dos de Mozos de Escuadra	Heridos				
D. Francisco Codina			Distinguido	Catorce del 1º de Gerona	Heridos				
D. Joaquín Batlló del 2º Gerona		Contuso	Distinguido	Once del 4º de Gerona	Heridos				
D. Agustín Vireles del Cuerpo de Mozos de Escuadra	Herido	Contuso	Distinguido	Quince del 2º de Barcelona	Heridos				
D. Juan Casals del mismo			Distinguido						
ALFERECES									
D. Vicente Poi de artillería	Herido		Distinguido						
D. Pedro Serra del 1º Gerona	Herido								
D. Salvió Canadell del 3º		Contuso							

Archivo Histórico Nacional (AHN). Diversos-colecciones, 187 N-7. Expediente relativo a la acción de Castello de Ampurias y toma de la plaza de la Seu d'Urgell del año 1874.

LA CASA PASTELL DURANT EL FOC

En el transcurs de la batalla, el tinent coronel carlista Francesc Orri, àlies Xic de Sallent, instal·là el seu punt de comandament al casal de l'hisendat liberal Francesc Maria Pastell, situat a la plaça dels Homes, al costat de la casa de la vila. Pastell també emparà i amagà, simultàniament, dos combatents liberals, un soldat del regiment d'Amèrica i un carrabiner, tal com escrigué en el revers de dues fotografies.

Retrat d'estudi d'Antoni Bucinas, carrabiner

Al revers de la fotografia, Francesc Maria Pastell va escriure: "noviembre de 1874. Antonio Bucinas. Carabinero que yo salvé al anochecer del día 4 noviembre que entraron los carlistas en esta y teniendo al jefe carlista Xich de Sallent alojado en mi casa".

Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries (AMCE), fons família Negre Pastell
Autor: Domènec Ferrer Bosch (Fotografia Franco Catalana)

Retrat d'estudi d'un soldat del regiment d'Amèrica

Al revers de la fotografia, Francesc Maria Pastell hi escrigué: "Soldado del regimiento de America que estaba en casa, en las tristes jornadas del día 3 y 4 de noviembre de 1874, y a la entrada de los carlistas en esta población".

Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries (AMCE), fons família Negre Pastell
Autor: Josep Mas

TESTIMONIS DE LA BATALLA

"... le cortaron las orejas a un teniente del 4.º batallón de Gerona y las colgaron de los brazos de la Inmaculada Concepción en un altar de la Iglesia. Un voluntario fue mutilado horriblemente arrojando sus sesos en una de las pilas de agua bendita ..."

Comunicat de guerra, 1874.
Francesc Savalls, general carlí

"La batalla de Castellón de Ampurias ha sido la más terrible y sangrienta que ha ocurrido en este principado en la presente campaña".

Comunicat de guerra, 1874.
Francesc Savalls, general carlí

"los voluntarios [liberals] en lugar de perseguir a los enemigos (...) entraron a la villa para entregarse al saqueo y a toda clase de excesos, asesinando a unos, robando a otros e insultando a todo el mundo".

Memòries manuscrites de Narcís Garrigoles,
tinent d'alcalde de Castelló d'Empúries

"[carrabiners i voluntaris liberals] varen matar el pare i el fill petit, després d'haver lligat a la seva muller i dues filles grans (...) perquè contemplassin aquell horrorós homicidi"

Veí del carrer del Pont.
Testimoni anònim recollit
per Joan Puig Dalmau

"veintiocho horas de gran sufrimiento y de verdadera agonía para los habitantes de esta pacífica población (...) habiendo que presenciar el incendio, el saqueo y el asesinato".

Josep Marcé, prevere vicari de la parròquia.
Llibre d'òbits, 12 f. 51

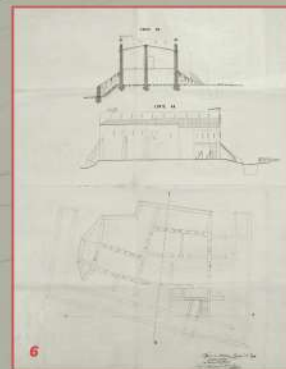
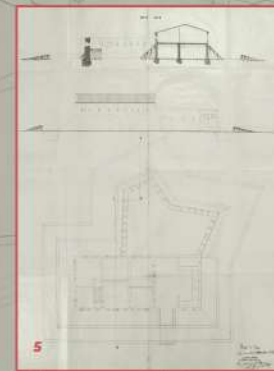
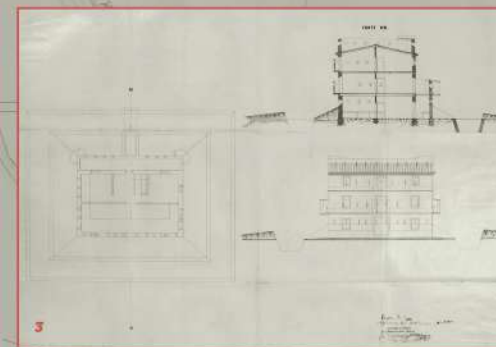
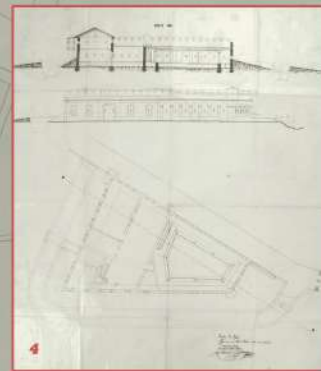
L'exèrcit carlí va perdre diversos oficials, vint soldats i comptabilitzà una vuitantena de ferits. Al bàndol liberal, el nombre de baixes fou similar, i uns 130 ferits, juntament amb el seu cap Antoni Moya, foren capturats pels carlins. Entre la població civil es registraren cinc morts i al cementiri municipal de Castelló d'Empúries s'hi enterraren seixanta-sis persones.

LA FORTIFICACIÓ DE LA VILA I EL REGIMIENTO DE TOLEDO

Després de la batalla, Castelló d'Empúries quedà devastada. El govern de Madrid n'ordenà la reconstrucció i fortificació. Les obres, que costaren 5.000 duros, foren sufragades amb contribucions forçoses exigides als habitants de Castelló i dels pobles de la rodalia. El destacament militar del Regimiento de Toledo, encapçalat pel sergent Bartolomé de Vera, aixecà diferents punts de defensa a les entrades de la vila i executà altres obres de salvaguarda, com la tala d'arbres i l'obertura de rases.

Torre de defensa, coneguda popularment com torre carlina, 1930
La torre, avui convertida en habitatge particular, l'aixecaren a l'extrem del pont Nou i la varen anomenar *Tarancón*, en honor a Francisco Tarancón Fernández, comandant del Regimiento de Cazadores de Tetuán que morí en combat a Castelló.
Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries (AMCE) col·lecció municipal. Autor: Valenti Fargnoli.

[illegible]

1. Torre Velazco, avui desapareguda
2. Torre Tarancón (torre carlina)
3. Fortí Ponce (situat entre el carrer Santa Clara i l'avinguda Generalitat)
4. Garita Marin (escorxador i rentador)
5. Fortí Santa Bàrbara (can Berris)
6. Fortí Amèrica (can Coderch)